

Egy keletnémet nő a Stasi-akták nyomában

Marianne Birthler: *Halbes Land. Ganzes Land. Ganzes Leben. Erinnerungen.*
Hanser Verlag, Berlin, 2014. 432.

Marianne Birthler könyve a felejtés elleni küzdelemként is felfogható, hiszen a szerző szinte teljesen kitörlődött a német köztudatból, amióta kilépett a közéletből. Az író a meglepetés erejét kihasználva újra magára vonta egy pillanatra az emberek figyelmét, és emlékei időszerűen illeszkednek a 25 éve leomlott berlini fallal kapcsolatos megemlékezések rendezvénysorozatába. Már maga a cím is figyelemre méltó: *Fél ország. Egész ország. Egész élet*, ugyanakkor a német szűkszavúságon is túlmutatva elgondolkodtatóan kurta és furcsa. Aki mégis veszi a fáradságot, és beleolvasson a könyvbe, hamar rájön arra, hogy ez egy bátor nő hiteles története, aki odaadóan szervezkedett az NDK polgári mozgalmában, és kemény áldozatokat hozott értük. Birthler pályafutását kettős összehatás jellemzi, Kelet-Berlinben szocializálódott, de az újraegyesített Németország fontosabb történelmi-politikai eseményeit is volt alkalma átélni, és ami még fontosabb, tevékenyen alakítani.

Marianne Birthler 1948-ban született, és „egész életének” a „fél országban” leélt első fele nem volt annyira mozgalmas, mint a második az „egész országban”. Apja bor- és italkereskedéssel foglalkozott, de korán meghalt, és feleségére hagyta az Alexanderplatzon lévő egyre rosszabbul működő üzletet. Anyja megdöbbenésére a kamaszodó Marianne nem a Párt ifjúsági mozgalmába¹ lépett be, hanem az egyházi szervezetet választotta, ahol hasonló beállítottságú kortársaival bizonyos politikamentes szabad teret élvezhetett.

Talán az iskolai évekkel kapcsolatos visszaemlékezések tűnnek az olvasmány legélethűbb részleteinek, mert a szerző nem csak a pártapparátus iskolásokat célzó kommunista propagandájának körvonalazására összpontosít. Gyermeki szemszögből az iskola amolyan „félelemmentes kis szigetecske volt”, amelyben egyes tanárok az „osztályelv” mintáját erőltették, mások a kreativitásra építettek. A pillanatképekből a könyv végére kirajzolódik egy olyan összkép is, amely alátámasztja Birthler azon felvetését, hogy bár az NDK egyrészt belülről egy „lepusztult lakáshoz”² hasonlított, másrészt viszont a benne élőknek ez volt az egyetlen menedékük, mert ott volt az otthonuk.

Az érettségi után Birthler hat évet dolgozott a külkereskedelemben, és párhuzamosan a külgazdasági egyetemen távoktatás keretében diplomát is szerzett. Alig 26 évesen már három gyermek édesanyja volt, de nem akarta őket bölcsődébe adni, otthon maradt velük. Közben hitoktatással és evangélikus ifjúsági munkával támogatta a közösségét. Először a Prenzlauer Berg nevű városrészben dolgozott, majd a berlini egyházkerület ifjúsági referense lett. Kezdetben a fővárosban, később Schwedtben éltek, és családjával jellegzetes keletnémet életmódot alakítottak ki. Férje, Wolfgang Birthler állatorvos megtagadta a fegyveres katonai szolgálatot, de a hatóságok mégis elvitték a hadsereg építő osztagába munkás katonának.³ Nehéz évek következtek, ami igencsak megviselte a kettejük házasságát, így párkapcsolatuk tizenkét év után végleg tönkrement.

Birthler a nyolcvanas évek elején azzal is kitűnt társai közül, hogy fiatal nőként az önrendelkezési jogok kiteljesítéséért szállt síkra egyházi-polgári vonalon. A nyolcvanas évek közepén már olyan polgári ellenzéki mozgalmakhoz tartozott,⁴ amelyek nyíltan ellenséges tevékenységet folytatottak a pártállammal szemben. A titkosrendőrség árgus

szemekkel követett minden ilyen jellegű tevékenységet, BIRTHLER pedig valósággal belesodródott az 1989/90-es események közepébe, és így igazi forradalmárrá vált. A berlini fal leomlása után, 1989. november 9-én részt vett a Központi Kerekasztal munkájában, amely 1990 márciusában feloszlott. Közben BIRTHLER-t beválasztották az NDK parlamentjébe, és ennek megszűnéséig (decemberben feloszlatták) ő volt a 90-es Szövetség frakciójának a szóvivője.

A kötet élethűen ábrázolja a két ellentétes német állam békés egységesítéséhez vezető érdekes utat, és rögzíti az ellenzéki keleti értelmiségiek NDK-val kapcsolatos alternatív elképzeléseit. Mindez élénken élt bennük akkoriban, amíg aztán a nép akarata behatón befolyásolta a kialakulóban lévő egység fő irányát. Ez a szakasz a „Mi egy nép vagyunk!”⁵ szlogen skandalásával kezdődött.

BIRTHLER részt vett a tartományi választásokon, és 1990 őszén (az SPD-én, FDP-én és a 90-es Szövetségen belül) megkapta a brandenburgi kultuszminiszteri posztot. Megbízását azonban nem vitte végig: tiltakozásból lemondott a miniszteri tisztségéről. Nem vállalta tovább a feladatot, mert közben fény derült Manfred Stolpe miniszterelnök⁶ Stasi-múltjára, amiért személyes összeütközésbe került vele. A szerző behatón taglalja a hajdani politikai harcok bonyodalmas hátterét, hiszen ez a szakasz éppen a titkosrendőrségi múlttal rendelkező politikusok ügyeinek a sűrű időszaka. Amint egyre több adat került a nyilvánosság elé Stolpe hajdani Stasi-kapcsolatairól, egyre nagyobb súly nehezedett a kormányzókra. BIRTHLER elárulja, hogy a miniszterelnök négy szemközti beszélgetésben kijelentette, teljes lojalitást vár el tőle. Úgy tűnik, a miniszterelnökben nem tudatosult, hogy pont az örök polgárjogi-ellenzékítő várta el a lehetetlent, hogy lépjen hátrébb, és többet ne kritizálja őt nyilvánosan. BIRTHLER először megígérte főnökének, hogy elfogadja a követeléseit, ám nem sokkal később e megalkuvása miatt annyira rosszul érezte magát, hogy ki kellett mennie a mosdóba, mert hányingere lett. Elhatározta, hogy lemond, de nem sokkal később Stolpénak is mennie kellett. Matthias Platzeck – egy régi ismerőse és polgárjogi harcos kollegája – azonban továbbra is a minisztériumban maradt, sőt később ő vette át Stolpe helyét.

Habár BIRTHLER mindössze két évig volt kultuszminiszter, nemsokára újabb feladat hárult rá, 1993-tól Ludger Volmerrel osztozott a szövetségi zöldek szóvivői tisztségén. Elismeri, hogy szorongott, amikor újra elfogadta a kinevezését, és egyáltalán nem érezte magát jól az állandó pártharcok közepette. Egy hivatalos pártrendezvény megnyitása előtt szerette volna, ha nem lenne ott: „*El ebből a teremből, el Bonnól.*” Csakhogy nem menekülhetett, mert neki kellett megtartania az unalmas beszédet. Ezt követően bukott el azon próbálkozása is, hogy nyugatnémet zöldeket és néhány keleti értelmiségit egymáshoz közelebb hozzon. A jelenetet így lehetne velősen visszaadni: néhány keletnémet író találkozott a kedvtelen Joschka Fischerrel, akinek a Kelet sorsa nyilvánvalóan mindegy volt, mert csak ott ült szótlanul, és miközben a salátájában turkált, csak úgy áradt belőle a rosszkedv. „*Egyszerűen kínos helyzet volt.*” A jelenet egy Prenzlauer Berg-i kocsmában zajlott le.

A sikertelenséget a szerző személyes kudarcként élte meg, ami olyan mély sebeket hagyott benne, hogy elhatározta, a továbbiakban mindenféle politikai párthoz kötődő hivatalt elutasít. Mégis a 90-es Szövetség és a Zöldek⁷ összeolvadása után, 1995 januárjától BIRTHLER lett az új párt egyedüli szóvivője Berlinben. Közben folyamatosan képezte magát, és befejezett egy négyéves pedagógiai alapképzést. A szövetségi kormány és a parlament Berlinbe költözése után pártja a személyiségfejlesztés és továbbképzés referensi tisztségével is megbízta. A szerző bevallja, hogy nem mindig hallgatott az ösztöneire, vagyis arra a bizonyos „belső hangra”, amit nagyon nehéz a nyilvánosság elé tárni, mivel a közvélemény nem a gyengeség beismerését várja el a politikusoktól. A széttöredezethez való érzése és a belső ellentétek negatív hatásai végigkövették a politikusnő pályafutását, aki mindig igyekezett jól megfelelni, és a híres német vitakultúra keretei között kellőképpen visszavágott, ha kellett.

Élete legfontosabb megbízatását azonban csak 2000-ben kapta, akkor, amikor Joachim Gauck⁸, vagyis a Stasi-aktákért felelős fő szövetségi megbízott lett. Habár ezért a hivatalért sem versengett, mégis tizenegy éven keresztül viselte, miközben nagy szakértelemről és függetlenségről tett tanúbizonyságot. A kelet-nyugati ellentétek viszont továbbra is követték. Ezúttal az egykori kancellárral, Helmut Kohllal került összetűzésbe, aki nem akarta jóváhagyni egy rá is vonatkozó irat kiadását, sőt teljes erővel a publikussá tétel ellen lobbizott. Politikailag ez a legizgalmasabb rész a könyvben, mivel nemcsak Kohl kancellár aktája volt a kérdés, hanem az egész 1989-es forradalom öröksége is, vagyis a tét az volt, hogy meddig mehet el a nyilvánosság az adatok megtekintésében és az iratok megismerésében.

Birthler a nagyobb átláthatóságért küzdött, viszont Otto Schily személyében (akkoriban szövetségi belügyminiszter) a volt kancellár befolyásos szövetségeseivel találta magát szemben. Schily úgy gondolta, hogy az akkori tisztségében ő Birthler felettese, és megfenyegetheti őt. Ezek után Birthlert berendelték Gerhard Schröder kancellárhoz is, ahol cigarettával és vörösborral fogadták. Természetesen a Stasi-akták nyilvánosságra hozataláról volt szó, és hamar kiderült, hogy az akkori kancellár is egyetértett Schily belügyminiszter álláspontjával. Birthler azonban négy éven keresztül sikeresen védekezett, és megnyerte a hivatalok közötti idegőrlő háborút, sőt a pert is, mert az irat végül a nyilvánosság elé került. Ez elsősorban azért történhetett meg, mert közben Helmut Kohl egyszerűen visszavonta törvényszéki ellenvetését.

Habár a szerző nagyon büszke erre a sikerére, azt is meg kell jegyezni, amit nem ír le a könyvében, vagyis hogy a 7000 oldalas iratanyagból csak 1000 oldal vált kutathatóvá, ugyanakkor a törvényszéki tárgyalások jegyzőkönyvei is szigorúan titkosak maradtak. Habár a Stasi hosszú éveken keresztül gyűjtötte az adatokat a volt kancellárról, a kutatható töredékből nem sok újdonságra derült fény. Például titkos aktaként katalogizáltak olyan nyilvános dolgokat, mint az 1987-es bonni kormánynyilatkozatot vagy a *Bild am Sonntag* című újság Kohl NDK-ba történő magánlátogatásával kapcsolatos beszámolóját és más hasonló újságcikkeket a kancellár nyilvános beszédeiből. A különleges részletek valószínűleg a még mindig titkosított 6000 oldalban rejlenek.⁹

Habár egy gazdag életrajzról van szó, az olvasó nem ismerhet meg több tényről Birthler életének személyes és magánéleti eseményeiről. Ellenben a politika iránt érdeklődő nő képe szépen kidomborodik, és a hatalmi szerepkörökben jártas diplomata ügyessége is fel-felcsillan a könyv lapjain, de mégsem mond el semmit a saját személyéről. Az jól érzékelhető a sorokból, hogy eddigi életútja rengeteg energiabefektetést igényelt, de az itt-ott elejtett megjegyzésekből az is kiderül, hogy sokszor saját magát is kockára tette a csatározásokban. Amikor rémálmairól ír, vagy arról számol be, hogy egy alkalommal azért került kórházba, mert hirtelen egyszer csak elveszítette a hallását, akkor mindez magányosságról és mély szomorúságról is árulkodik. Talán ez a legszemélyesebb részlet az életrajzból: *„Végre egy kis nyugalom tért vissza az életembe. Mennyi minden megváltozott az utóbbi öt év alatt! A személyes életemben is: a gyermekeim közben felnőtté váltak. Az állandó nyomás, az utazások és a Berlin és Bonn közötti ingázás miatt nagyon kevés idő maradt arra, hogy ténylegesen is odafigyelhessek rájuk.”*¹⁰

A politikusnő megfontoltan, világosan és meglepően irodalmias elbeszélő stílusban ábrázolja az élményeit: bemutatja az NDK mindennapjaival kapcsolatos érdekességeket és képtelenségeket is, valamint hogy mely sarkalatos történelmi események és tettek vezettek az ország békés újraegyesítéséhez. A hiánygazdaság, a lakáshiány és a kommunista tanok oktatásra is kiterjedő negatív hatásai csak néhány ilyen jellemző. A szerző családi anekdotákon keresztül mutatja be az 50-es és 60-as évek kelet-berlini világát. Megtudhatjuk, hogyan gondolkodott egy akkori keletnémet nő, és azt is, hogy tudatos politikai gondolkodása a prágai tavasszal kezdődött. Wolf Biermann

állampolgársági jogaitól való megfosztása után (1976) Birthler életében is fordulat következett be, és innentől kezdve a békés forradalmat megelőző események sodrába került. Ekkor már a berlini Gethsemane közösség ifjúsági referense volt.

Birthler a sikeres egyesítés utáni hivatásos politikusi mivoltáról és a Stasi-aktákkal kapcsolatos munkájáról is igen hitelesen ír, de legfőképp a 70-es és 80-as évek élményeit és eseményeit tudja érzékletesen visszaadni. Az akkori társadalom korhű keresztmetszetével találkozunk, de olyan tárgyilagos előadásban, hogy ugyanakkor saját képet is alkothatunk az emberekről és az események valódi menetéről. Megtapasztalható volt, hogy a szovjet reformok végső szakaszában az ellenzék egyre erősebbé vált, a pártállam pedig mindinkább meggyengült. A keletnémet értelmiség attól tartott, hogy a sarokba szorított kommunista vezetők megunják a macska-egér játékot, és a kínai mintát követve kegyetlenül lecsapnak ellenfeleikre. Arról nem tudtak, hogy a szomszédos Lengyelországban a kommunisták már megkezdték a hatalom átadását, és a lengyel disszidens körökben már a német egység kérdése is felmerült. Ugyanez érvényes Magyarországra is, de a kelet-berlini értelmiségi körök ekkor még mindig csak szűkebb egyházi összejövetelek és imák keretében gondolkodtak, sőt Birthler azt is bevallja, hogy parlamenti képviselőként annyira el volt foglalva a törvénykezéssel, hogy semmit sem vett észre a kulcsfontosságú 1990. szeptember 12-i kettő plusz négyes tárgyalásokról.¹¹ A tárgyalások sikere főként Kohl és Gorbacsov politikai zsenialitásának volt köszönhető.

Egyértelmű, hogy Marianne Birthler könyve egy olyan politikusnő visszaemlékezéseit tartalmazza, aki igen tevékenyen és hatékonyan járult hozzá a korabeli német történésekhez, csakhogy a köztudatban valahogy feledésbe merült a teljesítménye. Birthler ritkán ír a maga vagy mások személyéről, kerüli az éles fordulatokat, jól ábrázolja viszont az NDK-s ellenzéki csoport állammal szembeni haragját, amely állam minden téren nagyban korlátozta polgárait. Talán éppen ezért nem is tudtak kellőképpen felkészülni a várva várt összeomlásra, és nem voltak tényleges elképzeléseik arról, hogy mit is vár el egy felszabadított ösztönözött német nép. Mindenkit meglepett az események váratlan menete, de Birthler szerint nagyon jó, hogy a „falat” ledöntötték. A szerzőben a büszkeség és a boldogság érzése kavargog, ha arra gondol, hogy részt vehetett abban a mozgalomban, amely hozzájárult az erőszakos határvonal megsemmisítéséhez. Csakhogy az egységgel kapcsolatos csalódások is élnek még benne, és nem érzi igazán jól magát a zöldeknél sem, ahol a keletről jött nő hamar félretolják, ha nincs már szükség rá. Igazán az ifjúsági és oktatói feladatokban lelte örömét, de rövid ideig maradhatott csak kultuszminiszter. A Stasi-akták főnökeként fontos volt számára, hogy felvilágosító hatást gyakoroljon a társadalomra és az oktatási intézményekre.

Birthler emlékiratában megmutatja az olvasónak, hogy milyen egy mozgalmas élet, és hogy egy nő hogyan tud igazodni emberileg és szakmailag a fokozatosan felmerülő bonyolult feladatokhoz. Úgy tűnik, hogy nem feltétlenül kereste a politikai kihívásokat, azok inkább őt találták meg az idők folyamán. 1989 óta különféle konstellációkban jelentkezik a neve Németországban: kezdetben békés forradalmárként, aztán parlamenti képviselőként, miniszterként, szövegíróként és végül a Stasi-iratok hivatalának vezetőjeként. Mégis, ami leginkább megmaradt a nevével kapcsolatosan a köztudatban, az a kitartóan küzdő NDK-s ellenzéki képe, de akárcsak egyes kortársainak, neki sem sikerült még teljesen beilleszkednie a még mindig átalakulóban lévő nagy ösztönözött német képbe. Az egyik mondata találóan világítja meg az egykori NDK-s ellenzék kiszolgáltatott helyzetét: „Mi keleten mindig a nyugatra néztünk, ők azonban nem láttak minket.”¹² Birthler számára különösen fontos, hogy az NDK történelme ne merüljön feledésbe: „A közös Európa még távol áll attól a felismeréstől, hogy a nemzetszocializmus után a 20. század második rémuralma és az általa okozott emberi szenvedések a volt kommunista országokban a közös emlékezethez tartozzanak.”¹³

2011. március 25-én Christian Wulff elnök a Német Szövetségi Köztársaság *Csillagos Nagy Érdemkeresztjével* tüntette ki Marianne Birthlert. A szerző¹⁴ a kommunista múlt

hatékony feldolgozásában vállalt szerepéért és példamutató önkéntes közösségépítő munkásságért kapta a magas állami elismerést.

¹ Németül: Freie Deutsche Jugend.

² Birthler itt a nagyon elterjedt „Bruchbude” német köznyelvi kifejezéssel él.

³ Ez a németben az úgynevezett „Bausoldaten” fogalomnak felel meg.

⁴ Ilyen ellenzéki csoport volt az Arbeitskreis Solidarische Kirche és az Initiative Frieden und Menschenrechte.

⁵ Wir sind das Volk!

⁶ 1992-ben Manfred Stolpe nemcsak szövetségi miniszter, hanem a piros-zöld- sárga pártszövetség főnöke is egyben. E pártszövetséghez tartozott a népszerű és karizmatikus Regine Hildebrandt politikusnő is.

⁷ Bündnis 90/Die Grünen.

⁸ 2012-től Gauck tölti be (tizenegyediként) a német szövetségi köztársasági elnöki tisztséget.

⁹ Forrás: http://www.bstu.bund.de/DE/Archive/_node.html (utolsó letöltés: 2014. szeptember 15.).

¹⁰ „Endlich war ein bisschen Ruhe in mein Leben eingelehrt. Was hatte sich alles in den letzten fünf Jahren verändert! Auch privat: Meine Kinder waren inzwischen erwachsen. Die Dauerbelastung, die Reisen und das Pendeln zwischen Berlin und Bonn hatten viel zu wenig Zeit und Aufmerksamkeit für sie übrig gelassen.”

¹¹ Németül: „Zwei plus Vier Gespräche”. A tárgyalásokon a hidegháború ellenséges felei találkoztak egymással: az NDK, az NSZK, az USA, a Szovjetunió, Nagy-Britannia és Franciaország. A két német állam arról tárgyalt a szövetséges hatalmakkal, hogy milyen szerződéses feltételek mellett egyesülhet.

¹² „Wir im Osten haben immer auf den Westen geschaut, aber sie haben uns nicht gesehen.”

¹³ „Von der Einsicht, dass nach dem Nationalsozialismus auch die zweite Schreckensherrschaft des 20. Jahrhunderts und die von ihr verursachten Leiden der Menschen in den kommunistisch beherrschten Ländern zum gemeinsamen Gedächtnis gehören, ist das vereinte Europa noch weit entfernt.”

¹⁴ Marianne Birthler tagja a Heinrich Böll Alapítvány Zöld Akadémiájának, és több más önkéntes szerepet is ellát: alapítványalapító a Köber-Stiftungnál, a Berliini Fal Emlékmű-bizottságának tagja, benne van a Freiherr-vom-Stein-Preis és az Aktion Courage kuratóriumában, hogy csak néhányat említsünk tisztségei közül. <http://www.boell.de/de/person/marianne-birthler> (utolsó letöltés: 2014. szeptember 14.).